

ÚVOD

Úvodem

Třiadvacáté číslo *Securitas Imperii* vzniklo při příležitosti završení pěti let existence Ústavu pro studium totalitních režimů (dále ÚSTR) jako číslo bonusové, doplňující běžnou pololetní periodicitu. Je tematicky zaměřeno na fenomén totalitarismu a problematiku reflektování doby vlády Komunistické strany Československa v dimenzích legislativy a historické paměti. Odborné studie jsou doplněny rozhovorem a dokumenty o snahách formovat adekvátní postoje k době nesvobody a útlatku ve 20. století v rámci Evropské unie. Diskuzní příspěvky se zabývají prolínáním společenskovedního diskurzu, historické reality a historické paměti při reflektování nacismu a komunismu. Recenze představují aktuální teoretické koncepty fenoménu totalitarismu a s nimi i významná díla dokumentující praxi totalit(ár)ních režimů. Závěrečná rubrika přináší informace o činnosti institucí národní paměti v sousedních postkomunistických státech a o ÚSTR včetně souhrnného výčtu jeho projektů, publikací a bibliografie *Securitas Imperii* 2009–2013.

Současně s nedávnou emočně vypjatou mediální a politickou přestřelkou vztahující se k ÚSTR vzplála i bitva (více mediální než akademická) o totalitarismus, ač se reálně jedná jen o pouhý abstraktní sociálněvědní pojem. Názory se v obou případech přirozeně i nepřirozeně různí. Cílem tohoto výročního čísla *Securitas Imperii* je přispět k serióznímu kulturně-historickému diskurzu a také k nasměrování rozepří tam, kam patří. V případech hledání rozdílů a odstínů významů pojmu totalitarismus jde nesporně o teoretický akademický rank sociálních věd či politikologie. Postavení a činnost ÚSTR pak patří do hájemství legislativy, respektive legislativně stvrzeného společenského konsenzu reflektujícího vládu komunistické strany (o podstatu okupace nacionálněsocialistickým Německem se spor nevede). Erudovaní autoři stěžejních tematických studií – politolog, historik a právník – v oborovém i mezioborovém přístupu v intencích nastíněných problémů zasvěceně přibližují a vytěžují českou zkušenost (trvajícím polovinu 20. století) s mezinárodním útlakem, vnitropolitickou nesvobodou a dominancí zvrácených ideologií.

Studie politologa Miroslava Nováka nazvaná *K aplikaci totalitarismu na komunistické systémy: obecné problémy a česká specifika* přináší systematický přehled mezinárodní politologické reflexe komunistických režimů včetně toho československého.¹ Zdůraz-

1 Studie politologa Miroslava Nováka svým zaměřením rozvíjí téma rozhovoru s antropologem a historikem Ivo T. Budílem (Totalitarismus v teorii a praxi) publikovaný v *Securitas Imperii* 21/2012.

ňuje, že komunismus byl především politickým – nikoli ekonomickým – systémem, který dokázal ovládnout státy s různým kulturním potenciálem. Vymezuje se k obořným tendencím považovat sovětský režim po smrti Josifa Vissarionoviče Stalina, respektive československý režim v sedmdesátých a osmdesátých letech 20. století za režim autoritativní či dokonce mírně autoritativní.² A v kontextu poukazuje i na závadějí konotace některými autory preferovaného pojmu posttotalitarismus (v případě jeho užívání před zhroucením komunismu či jeho vztahování na období před rokem 1989), který je založen na tom, co bylo před ním, ale také sugeroval, že [komunistická] minulost je už za námi, kdežto ve skutečnosti v jakési oslabené podobě ještě setrvávala. Novákův text – nikoli prvoplánově, ale o to přesvědčivěji – vyvrací aktuální nesprávné interpretace politologického diskurzu, a to včetně těch, které prezentují jen jeden z více názorů (a to ještě faktograficky a v důsledcích i eticky problematický) jako moderní či finální paradigma, k němuž politologie údajně „dospěla“.

Soubor glos historika Petra Placáka nazvaný *Fašismus jako radikální lidová revoluce* je na rozdíl od „striktně scientistického“ přístupu první studie založen více na „striktní imaginaci“ a tvořivém intuitivním dobývání podstaty tématu, aniž by tím byla dotčena odborná relevance. Nepřináší souhrn politologických náhledů na praxi zvrácených politických režimů ani bilanci srovnávání nacionálního socialismu s internacionálním komunismem v historiografii. Je však, akceptujeme-li autorův přístup včetně úvodní teze předjímající fašismus primárně jako *formu vládnutí* či *politický styl*, originálním a zdárným příkladem mezioborového spojení historiografie, politologie, filozofie a sociální psychologie. Usiluje přitom především o zachycení a pojmenování podstaty zla, které prostoupilo 20. století způsobem v lidských dějinách do té doby a od té doby nevídaným. Zatímco při výzkumu období „pretotality“, respektive „prekomunismu“ lze bez větších potíží odhalit konkrétní (ne)zodpovědné a totalizující politiky a jejich jednání, s hledáním kořenů a s dekonspirací „pratotality“ či „prakomunismu“ je to obtížnější. I přesto, že zde existují jen dvě smysluplné otázky: „Kde se vzala zhoubná ideologie a co se za ní skrývá?“ a „Jak došlo ve státech s úctyhodnou kulturní tradicí k revolučním situacím, v nichž dobře organizovaná, zfanatizovaná a zradikalizovaná menšina ovládla většinu?“ A právě zde Placákův specifický text objevuje pozoruhodné indicie.

Historiografie může úspěšně využít potenciál filozofie i psychologie a neobejde se bez politologické terminologie, byť – jak o tom svědčí diskuze o totalitarismu – konkrétní popisná fakta jsou někdy vhodnější než snaha o jejich vymezení užitím symbolického zástupného pojmu. Právo je v tomto ohledu definičně upjatější, byť i tam se v oblasti reflektování minulosti mohou objevit sporné pojmy a nejasná vymezení. Právnick Kamil Nedvědický však ve své studii nazvané *Právní řád po roce 1989 a historická paměť* předkládá přehledný a srozumitelný rozbor právního posuzování komunistického režimu let 1948–1989 po jeho zhroucení. Jeho fundovaně komentovaný chronologicky uspořádaný výčet reflektování komunismu v normativním řádu českého

2 Touto tendencí se zabývá také diskuzní příspěvek Mirka Vodrážky polemizující právě s takovýmto pojetím tzv. československé normalizace prezentovaným historikem Michalem Pullmannem, politologem Fredem Eidlinem (na přednášce v ÚSTR) i dalšími autory.

právního systému začíná problematikou právní kontinuity po listopadu 1989 a končí neaktuálnějšími otázkami spojenými s přijetím zákona o zásluhách Václava Havla, s církevními restitucemi a s formulací trestního zákona. Právě v trestním zákoně je jasně stanovena politická nepřijatelnost, podmíněná historickou zkušeností, která by měla být aktuálně popularizována. A to včetně trestnosti *popírání, zpochybňování, schvalování a ospravedlňování genocidia, kdy se postihu vystavuje ten, kdo veřejně popírá, zpochybňuje, schvaluje nebo se snaží ospravedlnit nacistické, komunistické nebo jiné genocidium nebo jiné zločiny nacistů a komunistů proti lidskosti*. Nedvědeckého analýza dokládá, že vedle prací historiků, sociologů či umělců uchovávajících historickou paměť je nezastupitelnou součástí reflexe minulosti i její legislativní rovina – jakožto *pohled demokratického právního státu na své nelegitimní a ve své podstatě nespravedlivé předchůdce s cílem udržet spojení minulosti, přítomnosti a budoucnosti ve společenském vědomí*.

S 5. výročím existence ÚSTR se blíží 25. výročí porážky a zhroutilí komunismu v Evropě i v Československu. Ve srovnání s reflexí (Velko)Německé říše u našich západních sousedů, kde 20 let po pádu nacismu vyvstala intenzivní potřeba „vyrovňávání“ se s jeho neblahým dědictvím a stejná potřeba bezprostředně po pádu Berlínské zdi i v případě dědictví komunismu, je česká reflexe bývalé Československé (socialistické) republiky překvapivě slabá a nejednoznačná. Zatímco většinová německá společnost období vlády nacionálního socialismu a internacionálního komunismu bezvýhradně odsoudila, česká společnost je dnes i přes přijatý soubor legislativních opor a solidní výčet aktivit pro zachování historické paměti ve vztahu k vládě komunismu (prozatím ještě spíše latentně) rozdělena. V této situaci je ÚSTR – stejně jako podobné instituce v dalších evropských postkomunistických státech – v procesu odhalování a připomínání tragické minulosti mimořádně významným projektem. Je nadějně, že zájem veřejnosti o dokumenty, které spravuje, i o aktivity, které organizuje, je značný.

V kontextu s představenými studii ještě podotýkám, že spor, zda režim v komunistickém Československu byl totalitní, nevypovídá nic o tehdejší režimu, ale jen o názoru svářících se stran na pojem totalitarismus a o jejich znalosti politologického diskurzu a historických faktů. Prostě proto, že na misce vah jsou různé definice totalitarismu, přičemž indiferentně k nim v Československu existovala jedna komunistická strana, jedna marxisticko-leninská ideologie a v důsledku také na jedné straně ostenatým drátem uzavřená hranice s politicky svobodným Západem a na druhé straně „otevřená“ hranice s politicky nesvobodným respektive totalitárním Sovětským svazem.

◆ Jan Cholínský